

Załącznik nr 2
do Wojewódzkiego Programu
Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie
Województwa Mazowieckiego na lata
2021–2025

Ramowy program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie

Opracowanie
dr Ewa Odachowska

Spis treści

Wstęp	3
Rozdział 1. Podstawy prawne ramowego programu korekcyjno-edukacyjnego dla osób stosujących przemoc	3
1.1. Definiowanie przemocy w rodzinie w aspekcie prawnym	4
1.2. Sprawcy przemocy w ujęciu psychologicznym	5
1.3. Przyczyny stosowania przemocy	7
1.4. Podstawy prawne ramowego programu oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc	8
Rozdział 2. Rekomendacje podmiotów realizujących programy oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych	9
Rozdział 3. Realizatorzy programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc	11
3.1. Jednostki realizujące oddziaływania w stosunku do sprawców	11
3.2. Ramy kwalifikacyjne dla osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne	12
3.3. Rekomendacje	13
Rozdział 4. Adresaci i sposób rekrutacji do programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc	13
4.1. Adresaci programu	13
4.2. Rekrutacja do programu	14
4.3. Rekomendacje	14
Rozdział 5. Założenia realizacji programów	15
5.1. Założenia teoretyczne programów korekcyjno-edukacyjnych	16
5.2. Miejsce realizacji programu	17
5.3. Kwalifikowanie uczestników	17
5.3.1. Diagnoza wstępna	18
5.3.2. Kontrakt określający reguły uczestnictwa w programie	18
5.3.3. Diagnoza pogłębiona	19
5.4. Standardy opracowania treści programów	20
Rozdział 6. Schemat organizacyjny programu	23
6.1. Diagnoza środowiska lokalnego	23
6.2. Cele główne i szczegółowe programu	24
6.3. Rodzaje i organizacja działań korekcyjnych	24
6.3.1. Założenia ogólne	25
6.3.2. Organizacja prowadzenia zajęć w ramach programu	26
6.4. Przeszkody w realizacji programu	27
6.5. Finansowanie i budżet programu	28
6.6. Ewaluacja programu	29
6.7. Rekomendacje	31
6.8. Superwizje	31
6.9. Dokumentacja	32

Wstęp

W systemie przeciwdziałania przemocy w rodzinie istotne jest nie tylko oddziaływanie zmierzające do pomocy ofiarom przemocy, ale także jej zapobieganie. W tym celu niezbędne jest prowadzenie wszelkich oddziaływań w stosunku do osób stosujących przemoc. Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa „Wytyczne do tworzenia modelowych programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie”, które stanowią podstawę prowadzenia takich oddziaływań także na terenie województwa mazowieckiego. Od momentu wprowadzenia „Wytycznych...” w roku 2005 obserwuje się systematyczny rozwój programów, a tym samym pojawiają się pewne kwestie wymagające doprecyzowania na poziomie ogólnych wytycznych dla twórców. Wytyczne te dotyczyć powinny strony organizacyjnej oraz merytorycznej ich funkcjonowania. W tym celu opracowano ramowy program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc do zastosowania przez instytucje opracowujące i realizujące programy na terenie województwa mazowieckiego.

Rozdział 1. Podstawy prawne ramowego programu korekcyjno-edukacyjnego dla osób stosujących przemoc

Program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie opracowano w oparciu o:

- 1) ustawę z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2020 r., poz. 218, 956);
- 2) rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osoba prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne (Dz. U. z 2011 r. Nr 50, poz. 259);
- 3) Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 – przyjęty Uchwałą Rady Ministrów Nr 76 z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 (M.P. poz. 445);
- 4) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. z 2011 r. Nr 209, poz. 1245).
- 5) Strategię Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014–2020 przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego nr 218/14 z 3 listopada 2014 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014–2020”;

- 6) Polską Deklarację w Sprawie Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie¹;
- 7) wytyczne do tworzenia modelowych programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie, określone w załączniku nr 2 do Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy².

Zgodnie z art. 6 ust. 6 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, do zadań własnych samorządu województwa należy w szczególności:

- 1) opracowanie i realizacja wojewódzkiego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie,
- 2) inspirowanie i promowanie nowych rozwiązań w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie,
- 3) opracowanie ramowych programów ochrony ofiar przemocy w rodzinie oraz ramowych programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie,**
- 4) organizowanie szkoleń dla osób realizujących zadania związane z przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie.

Przy opracowaniu dokumentu uwzględniono w sposób szczególny zapisy:

- 1) art. 4 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie „Wobec osób stosujących przemoc w rodzinie stosuje się przewidziane w niniejszej ustawie środki mające na celu zapobieganie ich kontaktowaniu się z osobami pokrzywdzonymi oraz oddziaływania korekcyjno-edukacyjne”,
- 2) art. 6 ust. 1 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie „Zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie są realizowane przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej lub ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

1.1. Definiowanie przemocy w rodzinie w aspekcie prawnym

Zgodnie z ustawą z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2020 r. poz. 218, 956) przemoc w rodzinie to jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie, naruszające prawa lub dobra osobiste osób (...), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność,

¹ Deklaracja przyjęta w grudniu 1995 r. na II Ogólnopolskiej Konferencji na temat Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie

² Załącznik nr 2 do Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie z 2006, Wytyczne do tworzenia modelowych programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie, <http://www.mpips.gov.pl/pomoc-spoeczna/programy/krajowy-program-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie/>

w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.

Skuteczne przeciwdziałanie przemocy w rodzinie wymaga bezwzględnego karania osób stosujących przemoc oraz podejmowania innych działań mających na celu zapobieganie temu zjawisku. sankcje dla osób stosujących przemoc przewidziane są w artykułach kodeksu karnego: art. 207 kk – znęcanie się; art. 157 kk – naruszenie czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia; art. 156 kk – ciężki uszczerbek na zdrowiu; art. 190 kk – stosowanie gróźb karalnych; art. 191 kk – zmuszanie do określonego zachowania; art. 197 kk – zmuszanie do czynności seksualnych. Poza sankcjami niezbędne jest także planowanie form korygowania zachowań, aby móc zapobiegać im w przyszłości.

1.2. Sprawcy przemocy w ujęciu psychologicznym

Sprawcy przemocy to zwykle osoby o dość chwiejnej strukturze osobowości i określonych predyspozycjach temperamentalnych. Pod zachowaniami przemocowymi zazwyczaj kryje się jednostka o niskim poczuciu własnej wartości, nieumiejąca radzić sobie z emocjami, często z doświadczeniami podlegania lub/i obserwacji przemocy w swojej osobistej historii. Biologiczne podłoże dodatkowo zwykle sprzyja nieradzeniu sobie z sytuacjami większego pobudzenia emocjonalnego. Bez względu na indywidualne predyspozycje wyróżnić można pewne wspólne mechanizmy w oparciu, o które funkcjonuje sprawca przemocy. Podstawowym mechanizmem jest zaprzeczanie, ujawniające się pod postacią następujących form zachowań (Jukes, 1999):

1. **Zaprzeczanie przemocy** – sprawca całkowicie zaprzecza, że stosuje przemoc. Zwykle twierdzi, że żona/partnerka wymyśliła historię przemocy, aby go ukarać, zniszczyć czy pogrążyć. Zaprzecza zwykle przy tym, że to on dominuje w relacji, twierdzi, że jest podporządkowany, przy czym nie pamięta historii przemocy czy napaści etc.
2. **Zaprzeczanie odpowiedzialności** – jeśli sprawca przyznaje się do popełnionych czynów, zwykle tłumaczy je jako skutek działania innych czynników np. alkoholu, narkotyków, prowokacji ze strony ofiary, utraty kontroli nad emocjami. W jego wypowiedziach pojawiają się wtedy stwierdzenia typu: *Uderzyłem, ale tylko dlatego, że byłem pijany* lub *Gdyby się nie odzywała, nie denerwowała mnie to ja bym się nie zdenerwował i nie uderzył*.
3. **Zaprzeczanie częstotliwości, intensywności** – sprawca minimalizuje swoje zachowania agresywne, okłamując siebie i partnera, obniżając powagę sytuacji. Pojawia się to w stwierdzeniach typu: *Nie biłem/łam aż tak często jak mówi* lub *Nie uderzałem/łam tak mocno jak opowiada*. Twierdzi także, że działanie nie było intencjonalne, a doświadczenia ofiary są przesadzone.
4. **Zaprzeczanie konsekwencjom** – sprawca odmawia zobaczenia efektów swojego zachowania i nie chce widzieć zadanych ran i konfrontować się z ofiarą. Nie chce także uświadomić sobie wzrastającego lęku i dzieci i innych członków

rodziny. Całość powoduje narastanie niechęci do ofiary, co wzmacnia agresję sprawcy i powoduje większą zależność ofiary od sprawcy.

Stwierdzenie, że przemoc rodzi przemoc nie jest gołosłowne. Prawie wszystkie osoby stosujące przemoc w dzieciństwie i/lub młodości były ofiarami przemocy (bicia, zaniedbywania, molestowania itp.). Przemoc domowa nie jest obojętna dla żadnego z elementów systemu rodzinnego. Długofalowe skutki przemocy pozostają w psychice zarówno u ofiary, świadków, jak również samego sprawcy.

Na podstawie danych statystycznych oraz raportów KGP dotyczących przemocy w rodzinie wiadomo, że sprawcami przemocy najczęściej są mężczyźni. Dla przykładu w 2018 r. mężczyźni stanowili 91,38% ogólnej liczby osób, wobec których istniało podejrzenie, że stosowały przemoc w rodzinie, która wynosiła 67 306. Z kolei liczba kobiet, wobec których istniało podejrzenie, że stosowały przemoc w rodzinie stanowiła łącznie 6 045 osób (8,21% ogólnej liczby osób, wobec których istnieje podejrzenie, że stosowały przemoc w rodzinie), a nieletni sprawcy 0,41% (303 osoby)³. Osobą najczęściej stosującą przemoc w rodzinie pochodzenia jest ojciec (Filipek, 2017)⁴. Tak w badaniach deklarowało 31,6% osób, które doświadczały przemocy w rodzinie. Matka była sprawczynią przemocy zdecydowanie rzadziej (11,2%), a 2,6% badanych doświadczało przemocy ze strony rodzeństwa. Inne osoby bliskie (dziadkowie, kuzyni, etc.) są sprawcami przemocy, zgodnie z analizami, w przypadku 1,2% badanych. Dane te ponadto wskazują na istotną zależność pomiędzy przemocą wobec kobiet stosowaną w rodzinie pochodzenia ze strony ojca lub matki, a przemocą ze strony partnera (fizyczną jak i seksualną). Kobiety, które doznały przemocy w dzieciństwie ze strony ojca (przed ukończeniem 16 r.ż.), dwukrotnie częściej doświadczały jej również od swojego partnera, natomiast osoby krzywdzone w dzieciństwie przez matkę, były bite i krzywdzone przez swoich partnerów dwuipółkrotnie częściej od osób wychowywanych bez przemocy (Gruszczyńska, 2007)⁵. Powyżej przytoczone rezultaty badań mogą potwierdzać tezę o międzypokoleniowej transmisji stosowania przemocy, ale również jej podlegania. Tym samym oddziaływanie na sprawców powinno opierać się na terapii w kierunku nabywania umiejętności radzenia sobie z emocjami, dotyczącymi zarówno aktualnej sytuacji, ale także związanej w przeżytych doświadczeniach.

³ Na podstawie Sprawozdania z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020

⁴ Filipek, A. (2017). *Wspomaganie człowieka dorosłego w sytuacji przemocy w rodzinie*. Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty C. Halickiej, prof. UwB

⁵ B. Gruszczyńska, B. (2007). *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska

1.3. Przyczyny stosowania przemocy

Większość autorów rozpatruje przyczyny stosowania i podlegania przemocy wieloaspektowo łącząc czynniki psychologiczne, biologiczne czynnikami socjologicznymi. Występowaniu przemocy szczególnie sprzyjają:

- **obowiązujące normy kulturowe i społeczne**, m.in. przekonanie o prawie do dominacji (zarówno rodziców nad dzieckiem, jak i mężczyzn nad kobietami), nadal istniejące społeczne przyzwolenie na bicie dzieci, hierarchiczny i autorytarny model rodziny, silne normy dotyczące prywatności, stereotypowe wzorce męskości;
- **nadużywanie alkoholu** – ryzykowne picie czy uzależnienie do alkoholu – alkohol poprzez osłabienie mechanizmów kontroli zachowania toruje drogę przemocy. Zaburzona ocena sytuacji powoduje błędną interpretację zachowania innych osób i staje się często przyczyną do reagowania złością i gniewem. Efektem są częste konflikty z prawem, utrata pracy, kłopoty małżeńskie – to wszystko jest źródłem stresu i pogorszenia sytuacji życiowej. Nadużywanie alkoholu nie jest ani koniecznym, ani wystarczającym warunkiem stosowania przemocy, ale dane statystyczne wskazują na bardzo wysoki współwystępowanie tych zjawisk;
- **podeszły wiek** – w rodzinie z historią wcześniejszych nadużyć związanych z przemocą ryzyko występowania przemocy wobec osób starszych wzrasta. Wzajemna zależność członków rodziny, dzielenie wspólnego mieszkania (domu), fizyczne i psychiczne obciążenie opiekuna, izolacja społeczna rodziny, złe warunki socjalno-ekonomiczne to częste czynniki współwystępujące i nasilające prawdopodobieństwo stosowania lub/i podlegania przemocy;
- **niepełnosprawność** – stanowić może czynnik ryzyka, ponieważ nad osobą niepełnosprawną ewentualny sprawca ma ewidentną przewagę, a osoby te są często zdane na opiekę rodziny;
- **zła sytuacja socjalno-ekonomiczna rodziny** – istotnym czynnikiem sprzyjającym występowaniu przemocy jest stres spowodowany aktualną sytuacją w najbliższym środowisku społecznym. Frustrację mogą wywołać takie problemy jak bezrobocie, kłopoty finansowe, mieszkaniowe, czy zdrowotne, często te problemy nawarstwiają się, co z kolei może sprzyjać pojawieniu się przemocy w rodzinie;
- **dziedziczenie wzorca przemocy** – dzieci wychowujące się w rodzinach, w których krzywdzi się bliskich mają częściej tendencję do stosowania bądź podlegania przemocy w życiu dorosłym. Dziecko, które przyswaja sobie agresywne zachowania dorosłych, uczy się, że przemoc to najlepszy i najbardziej skuteczny sposób rozwiązywania konfliktów;
- **predyspozycje osobowościowe** – brak lub osłabiona kontrola impulsów może się objawiać nieumiejętnością radzenia sobie z napięciem, złością i niekontrolowaniem agresji;

- **zaburzenia psychiczne** wywołane stanem chorobowym, bądź doświadczeniami kryzysu psychicznego stanowią mogą przyczynę pojawiania się zachowań społecznych.

Jak widać stosowaniu przemocy sprzyja wiele czynników, także tych, które stanowią elementy dotyczące indywidualnych predyspozycji zwiększających możliwość zachowań agresywnych. Warto pamiętać, że nie ma jednej przyczyny przemocy w rodzinie, dochodzi do niej w wyniku złożonych interakcji pomiędzy czynnikami społecznymi, kulturowymi i psychologicznymi. Istnieją natomiast pewne czynniki wyzwalające, których wystąpienie może zwiększać prawdopodobieństwo stosowania przemocy przez osoby charakteryzujące się słabszą kontrolą impulsów, które dodatkowo wpisują się we wzorzec doświadczania lub obserwacji przemocy w toku socjalizacji. Czynniki te mogą być następujące:

- konflikty rodzinne rozwody i separacja
- bezrobocie lub niestabilność zatrudnienia, charakter pracy, niskie zarobki;
- dyskryminacja ze względu na płeć;
- konflikty z prawem – przynależność do tzw. środowiska przestępczego, pobyt w zakładzie karnym;
- utrata samodzielności wynikająca z wieku i niepełnosprawności;
- brak środków do życia, brak wsparcia społecznego;
- uzależnienia: alkoholizm, używanie środków psychoaktywnych (np. narkomania), uzależnienia behawioralne;
- złe warunki mieszkaniowe;
- inne zjawiska np. handlem ludźmi etc.

Sprawca, stosując przemoc, obserwuje wiele korzyści takich zachowań dla własnego funkcjonowania. Stosowana przez niego przemoc zwykle doprowadza do zahamowania niechcianej reakcji u ofiary, dodatkowo dzięki temu zyskuje on przewagę nad drugą osobą, co w rezultacie najczęściej powoduje podniesienie samooceny. Przede wszystkim natomiast agresor zyskuje w ten sposób kontrolę nad otoczeniem⁶. Wszystkie powyższe uwarunkowania powinny być brane pod uwagę podczas opracowywania programów korekcyjnych dla sprawców przemocy.

1.4. Podstawy prawne ramowego programu oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc

Obowiązek realizacji programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie określony został przepisami ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Działania korekcyjno-edukacyjne realizowane są w ramach strategii ukierunkowanych na zmianę postaw i zachowań sprawców i mają na celu zakończenie przemocy w rodzinie. Wspomniana ustawa

⁶ Pospiszył, I. (2008). Patologie społeczne. Resocjalizacja. PWN, Warszawa.

w art. 4 wskazuje na konieczność stosowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych, a w art. 6 ust. 4 określono, że do zadań z zakresu administracji rządowej, realizowanych przez powiat należy w szczególności opracowywanie i realizacja programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie.

Zakres oddziaływań skierowanych do osób stosujących przemoc wynikający z ww. przepisów to⁷:

- interwencja wobec osób stosujących przemoc (odpowiednie instytucje, zespoły etc.),
- oddziaływania korekcyjno- edukacyjnych wobec sprawców,
- programy terapeutyczne dla osób stosujących przemoc w rodzinie,
- zwiększenie dostępności usług terapeutycznych w zakresie profilaktyki uzależnień,
- rozszerzanie ofert oddziaływań wobec osób stosujących przemoc w rodzinie, realizowanych przez instytucje rządowe i samorządowe, a także podmioty oraz organizacje pozarządowe,
- wypracowanie zasad współpracy pomiędzy tymi instytucjami i podmiotami oraz organizacjami pozarządowymi,
- realizowanie wobec osób stosujących przemoc w rodzinie programów oddziaływań korekcyjno- edukacyjnych zmierzających do zaprzestania przemocy,
- realizowanie programów psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc w rodzinie zmierzających do zmiany wzorców zachowań agresywnych.

Rozdział 2. Rekomendacje podmiotów realizujących programy oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych

Opracowany na podstawie ustawy Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w załączniku nr 2 zawiera *Wytyczne do tworzenia modelowych programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy w rodzinie*. Obejmują one m.in. podstawowe założenia do prowadzenia programów korekcyjno- edukacyjnych. Wytyczne te są następujące:

- przemoc domowa jest wyuczonym zachowaniem, które przynosi zarówno zyski, jak i straty dla sprawcy;
- przemoc domowa tolerowana i wzmacniana przez postawy i poglądy wielu ludzi często zakorzeniona jest we wzorach postępowania przekazywanych z pokolenia na pokolenie;

⁷ Art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2015 r. poz. 1390.)

- przemoc domowa jest szkodliwym i raniącym nadużywaniem siły i władzy oraz dążenia do kontrolowania sytuacji rodzinnej (współmałżonki/współmałżonka, partnerki/ partnera, dziecka, rodzica etc.);
- można nauczyć się niestosowania przemocy, nigdy nie należy godzić się na przemoc i rezygnować z jej powstrzymania;
- stosowanie przemocy w żadnym przypadku nie może być usprawiedliwiane stwierdzeniem, że było skutkiem prowokacji ze strony ofiary;
- korzenie przemocy domowej tkwią w stereotypach kulturowych i obyczajowych dotyczących płci, rasy, orientacji seksualnej, które usprawiedliwiają dyskryminację jednostek i grup społecznych;
- stosowanie przemocy domowej jest wyborem, za który sprawca ponosi odpowiedzialność moralną i prawną.

Programy korekcyjno-edukacyjne wobec osób stosujących przemoc w rodzinie powinny być prowadzone w formie usystematyzowanych oddziaływań psychologicznych, edukacyjnych i socjalizacyjnych, ukierunkowanych zmianę zachowań i postaw osób stosujących przemoc. Celem tych działań jest zmniejszenie ryzyka stosowania przez przemocę poprzez zwiększenie zdolności do samokontroli zachowań agresywnych, nauczanie zasad współżycia w rodzinie oraz wypracowanie planu korygowania nieadekwatnych zachowań w oparciu o indywidualne predyspozycje.

Istnieją różne modele programów dla sprawców:

- 1) model społeczno-kulturowy,
- 2) model przemocy rozpatrywanej z perspektywy systemu rodzinnego,
- 3) model przemocy rozpatrywanej z perspektywy podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniu,
- 4) model integracyjny.

Każdy z nich odwołuje się do zasady, że programy korekcyjno-edukacyjne dla osób stosujących przemoc w rodzinie powinny mieć charakter programów terapeutycznych, nastawionych na udzielenie pomocy psychologicznej osobom stosującym przemoc. Celem działań korekcyjno-edukacyjnych powinna być zmiana zachowań i postaw sprawców przemocy w rodzinie, a także, jak już wspomniano, zwiększenie zdolności do samokontroli agresywnych zachowań. Uczestnicy rozwijają umiejętności konstruktywnego wyrażania uczuć i rozwiązywania konfliktów bez użycia agresji. Obecnie najczęściej stosowanym programem korekcyjno-edukacyjnym wobec sprawców przemocy jest tzw. program z Duluth⁸. W chwili obecnej w Polsce około połowa programów realizowana jest w ramach klasycznego modelu Duluth, bądź przy jego modyfikacjach dostosowujących do warunków

⁸ ang. Domestic Abuse Intervention Project of Duluth – program, który powstał na początku lat 80-tych w Minnesocie. Dużą wagę przywiązuje się w nim do skoordynowania różnych działań w społeczności wobec problemu przemocy. Przemoc jest tu definiowana jako przejaw męskiej władzy i kontroli nad kobietą. Jest nią nie tylko fizyczne znęcanie się, ale także groźby, izolowanie, czy upokarzanie.

lokalnych (np. „Partner”), zaś pozostałe, to programy autorskie, opracowywane przez specjalistów.

Warto w tym miejscu zasygnalizować rozwój nowej formy oddziaływań, w postaci programów psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc w rodzinie zmierzających do zmiany wzorców zachowań. W niniejszych wytycznych wzięto pod uwagę także możliwość korygowania zachowań sprawców przemocy w postaci włączania oddziaływań psychologiczno-terapeutycznych w zakres programów.

Rozdział 3. Realizatorzy programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc

3.1. Jednostki realizujące oddziaływania w stosunku do sprawców

Realizacja oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych w stosunku do sprawców przemocy domowej wynika z ustawowych zadań samorządu w ramach:

- 1) **zadań własnych powiatu**, wynikających z ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie:
 - opracowanie i realizacja powiatowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz ochrony ofiar przemocy w rodzinie (art. 6 ust. 3 pkt 1)

Praca z osobami stosującymi przemoc powinna opierać się o charakter interdyscyplinarny – zarówno na etapie interwencji, diagnozy, oddziaływania terapeutycznego, jak i funkcjonowania postterapeutycznego. Działania te realizują instytucje powiatowe i gminne. W programie powinny być określone zadania podmiotów (instytucji i organizacji) w tym zakresie.

- 2) **zadań z zakresu administracji rządowej realizowanych przez powiat**:
 - opracowywanie i realizacja programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie (art. 6 ust. 4 pkt 2 ustawy)

Program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych powinien być zatwierdzony uchwałą rady powiatu jako oddzielny program, ewentualnie stanowić integralną część powiatowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Najczęściej oddziaływania te prowadzą: powiatowe centra pomocy rodzinie, miejskie ośrodki pomocy rodzinie, miejskie ośrodki pomocy społecznej, specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, ośrodki i centra interwencji kryzysowej, organizacje pozarządowe.

3.2. Ramy kwalifikacyjne dla osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne

Zgodnie z § 9 rozporządzenia MPiPS z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne (Dz. U. z 2011 r. Nr 50 poz. 259) oddziaływania korekcyjno-edukacyjne mogą być prowadzone przez osoby, które:

- a) ukończyły studia II stopnia na jednym z kierunków: psychologia, pedagogika, pedagogika specjalna, nauki o rodzinie, politologia, politologia i nauki społeczne w zakresie pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej, resocjalizacji lub pracy socjalnej, albo na innym kierunku uzupełnionym studiami podyplomowymi w zakresie psychologii, pedagogiki, resocjalizacji;
- b) posiadają zaświadczenie o ukończeniu szkoleń w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie w wymiarze co najmniej 100 godzin, w tym w wymiarze 50 godzin w zakresie pracy z osobami stosującymi przemoc w rodzinie – mają udokumentowany co najmniej 3-letni staż pracy w instytucjach realizujących zadania na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

W sprawie osób posiadających certyfikaty (terapeutów, psychoterapeutów, specjalistów terapii uzależnień i inne) przyjmuje się następującą interpretację Departamentu Pomocy i Integracji Społecznej Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej dot. uznania kwalifikacji do prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych:

- a) jeżeli we wskazanym certyfikacie znajduje się informacja, że szkolenie realizowane było w wymiarze 100 godzin w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w tym 50 godzin dotyczyło pracy w zakresie pracy z osobami stosującymi przemoc w rodzinie – to osoba taka spełnia warunek określony w pkt. 2 ww. rozporządzenia;
- b) jeśli w certyfikacie mowa jedynie o zrealizowaniu szkolenia w wymiarze 100 godzin w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, bez wyszczególnionych godzin pracy ze sprawcą przemocy – osoba pretendująca do realizacji ww. programów jest zobowiązana do uzupełnienia swoich kwalifikacji o szkolenie w zakresie pracy z osobami stosującymi przemoc w rodzinie;
- c) w przypadku gdy certyfikat nie posiada szczegółowych informacji co do spełnienia warunków zawartych w rozporządzeniu i uprawniających do prowadzenia programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych – to osoba chcącą prowadzić takie oddziaływania powinna przedstawić dodatkowe zaświadczenie z uszczegółowieniem godzin i zrealizowanych zajęć.

3.3. Rekomendacje

Program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych powinien zawierać:

- a) diagnozę zjawiska przemocy w koncentracji na dane dot. sprawców przemocy (wg informacji jednostek pomocy społecznej, policji, prokuratury, sądu, GKRPA, organizacji pozarządowych, innych instytucji),
- b) założenia merytoryczne – określenie podstawy (modelu, na którym oparty jest program),
- c) obszary pracy, które będą treścią zajęć programowych.

Szczegółowe uwarunkowania przedstawione są w kolejnych podrozdziałach.

Rozdział 4. Adresaci i sposób rekrutacji do programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc

4.1. Adresaci programu

Programy oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych stosowane są wobec osób stosujących przemoc domową. Zgodnie z § 5 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej oddziaływania korekcyjno-edukacyjne wobec osób stosujących przemoc w rodzinie są w szczególności kierowane do:

- osób skazanych za czyny związane ze stosowaniem przemocy w rodzinie, odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych albo wobec których sąd warunkowo zawiesił wykonanie kary, zobowiązując je do uczestnictwa w oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych;
- osób stosujących przemoc w rodzinie, które uczestniczą w terapii leczenia uzależnienia od alkoholu lub narkotyków, lub innych środków odurzających, substancji psychotropowych albo środków zastępczych, dla których oddziaływania korekcyjno-edukacyjne mogą stanowić uzupełnienie podstawowej terapii;
- osób, które w wyniku innych okoliczności zgłoszą się do uczestnictwa w programie korekcyjno-edukacyjnym.

Powyższe uwarunkowania wskazują, że programy korekcyjne przewidziane i zaprojektowane są przede wszystkim dla sprawców skazanych przez sąd zarówno na bezwzględną karę pozbawienia wolności, jak i dla osób skazanych (bądź, wobec których warunkowo umorzono postępowanie) na karę z warunkowym zawieszeniem jej wykonania oraz takich, które samodzielnie zgłoszą się po pomoc.

4.2. Rekrutacja do programu

Rekrutacja do programów terapeutycznych dla sprawców przemocy powinna odbywać się zarówno w środowisku lokalnym, jak i szerszym kontekście z wykorzystaniem mediów. Powinna być prowadzona w oparciu o:

1. Działania informacyjne o programach terapeutycznych, tj.:
 - rozpowszechnianie informacji o możliwościach korzystania z zajęć korekcyjno-terapeutycznych,
 - istocie zajęć i oczekiwanych rezultatach,
 - korzyściach dla zmiany funkcjonowania całego systemu rodzinnego
 - miejscu realizacji,
 - formie (grupowa/indywidualna etc.),
 - odpłatności itp.
2. Formy działań informacyjnych:
 - informacje na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy (spoty, plakaty, linki do stron instytucji, aktualne daty spotkań),
 - ulotki informacyjne w miejscach publicznych (w instytucjach udzielania pomocy medycznej, prawnej, psychologicznej, a także w urzędach, kościołach, sklepach itp.),
 - w biuletynach instytucji pomocowych,
 - szkołach i instytucjach oświatowych,
 - innych działań (kampanie społeczne, informacyjne, konferencje, pikniki, itp.).
3. Współpracę z instytucjami (zakłady karne, sądy, prokuratury, ośrodki interwencji kryzysowej, centra pomocy rodzinie, ośrodki pomocy społecznej, ale także jednostki naukowe i oświatowe, itp.) poprzez:
 - przekazanie informacji do instytucji: rozdysponowanie ulotek informacyjnych, informacji pisemnych, plakatach itp.,
 - spotkania z przedstawicielami instytucji, szkolenia, warsztaty, konferencje celem podwyższania kompetencji w zakresie oddziaływań, ale także prowadzenia rozmów motywacyjnych etc.,
 - porozumienia na rzecz współpracy w celu ograniczenia zjawiska przemocy domowej,
 - inne formy współpracy.

4.3. Rekomendacje

Przed każdym rozpoczęciem nowej edycji programu zaleca się odbyć spotkanie informacyjne z przedstawicielami instytucji (policja, sądy, prokuratura, powiatowe centra pomocy rodzinie, ośrodki interwencji kryzysowej, punkty konsultacyjne, ośrodki pomocy społecznej, itp.) dot. programów oddziaływań korekcyjnych celem przedstawienia jego założeń, treści, przebiegu i organizacji (w tym czasu trwania, daty uruchomienia itd.).

Rekomenduje się także nasilenie współpracy organizatorów czy realizatorów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych z zespołami interdyscyplinarnymi, grupami roboczymi w celu motywowania osób stosujących przemoc – w ramach rozmowy (w ramach np. części „D” Procedury Niebieskiej Karty) – do udziału w programie.

Ponadto zaleca się intensyfikację działań promujących oddziaływania korekcyjne poprzez współpracę z instytucjami oświatowymi, kościołami, wydawnictwami, mediami itp. Wskazane jest opracowanie i upowszechnienie innych materiałów o charakterze edukacyjnym, skierowanych do osób stosujących przemoc, celem zmotywowania do udziału w programach terapeutycznych.

Rozdział 5. Założenia realizacji programów

Programy korekcyjno-edukacyjne są jednym ze skuteczniejszych sposobów oddziaływania na osoby stosujące przemoc w rodzinie, zawierającym określone elementy i strukturę działań oraz określonym w czasie. Co istotne po zakończeniu oceniane są pod względem skuteczności, poprzez monitoring zachowań osoby, która ukończyła program. Badania ewaluacyjne programów terapeutycznych dla sprawców przemocy domowej prowadzonych w Europie prowadzone są od wielu lat. Badania prowadzone przez Światową Organizację Zdrowia (ang. WHO - *World Health Organization*) wskazują na występowanie podobnych strategii w zakresie oddziaływań terapeutycznych w stosunku do sprawców przemocy domowej w 36 krajach na całym świecie, co więcej dzięki tym strategiom osiągnęte są podobne rezultaty. Analizy skuteczności programów oceniane na podstawie zachowań sprawców po zakończeniu programu terapii wskazują, że ponad 52% mężczyzn uczestniczących w programach terapeutycznych zaprzestaje stosowania przemocy fizycznej, natomiast 25% z nich podejmuje działania służące rozwiązywaniu pozostałych problemów⁹. Analizy w ramach programu Daphne III pokazują, że w 22 krajach są prowadzone aż 134 programy¹⁰. Organizacje realizują je zarówno w formie indywidualnych spotkań jak i grup terapeutycznych, korzystając z podejścia poznawczo-behawioralnego z elementami psychoedukacji oraz podejścia interaktywnego, łączącego różne teorie (Geldschleager i in. 2014).

W Polsce sprawcy przemocy mogą uczestniczyć w programach edukacyjno-korekcyjnych bądź korzystać z psychoterapii prowadzonych w różnych nurtach. Instytucje, których celem są oddziaływania zapobiegające przemocy w rodzinie umożliwiają bezpłatne uczestnictwo sprawcom przemocy domowej w działaniach

⁹ Analizy WHO - World Health Organization

¹⁰ W wielu krajach działają lub powstają organizacje, które całościowo zajmują się przemocą, tj. udzielają pomocy ofiarom oraz sprawcom (np. Dissens w Niemczech, Respect w Wielkiej Brytani, Ascovonden w Dani, Conexus w Hiszpani, Wave w Austrii). Funkcjonuje także międzynarodowa organizacja skupiająca zarówno organizacje jak i osoby pracujące ze sprawcami przemocy Working With People Who Perpetrate Violence in Close Relationships- European Network (WWP-EN). Jej zadaniem jest między innymi stworzenie standardów określających efektywność programów terapeutycznych dla sprawców przemocy

naprawczych. Niestety ośrodków takich jest stosunkowo niewiele w porównaniu z zapotrzebowaniem. Ponadto w Zakładach Karnych każdy osadzony skazany za przestępstwo z art. 207 Kk (znęcanie się) ma możliwość uczestnictwa w programach edukacyjno- korekcyjnych skierowanych do osób stosujących przemoc.

5.1. Założenia teoretyczne programów korekcyjno-edukacyjnych

1. Programy korekcyjno-edukacyjne dla osób stosujących przemoc w rodzinie mogą mieć różne podstawy teoretyczne, wynikające z:
 - preferencji autorów programów,
 - preferencji i założeń osób prowadzących zajęcia/spotkania terapeutyczne,
 - nurtu terapeutycznego, w którym prowadzone są oddziaływania korygujące¹¹,
 - miejsc prowadzenia zajęć (stacjonarne np. zakład karny; ambulatoryjne, np. przy ośrodkach, poradniach leczenia uzależnień),
 - uwarunkowań indywidualnych wynikających z diagnozy klientów objętych programem.
2. Należy określić podstawy teoretyczne i/lub modele, na których oparty jest program, w tym określić zakres, w jakim program oparty jest o dany model, np. Duluth, TZA/ART¹² lub programy autorskie, eklektyczne, integracyjne (w każdym przypadku należy wskazać podstawy teoretyczne i skuteczność działań).
3. Programy oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych obejmują zajęcia grupowe ze sprawcami przemocy, które w razie konieczności mogą zostać poszerzone o moduły dodatkowe, np.:
 - pracę terapeutyczną-indywidualną,
 - pracę w relacji z partnerką/rem (na etapie pracy korekcyjnej poza okresem ostrej przemocy i tylko w przypadku wyrażenia zgody przez obydwie strony),
 - pracę ze sprawcami nieletnimi i adolescentami stosującymi przemoc wobec osób starszych i niepełnosprawnych;
 - działania profilaktyczne, psychoedukacyjne i inne.

¹¹ Rekomendowane są metody terapeutyczne oparte na dowodach i analizach skuteczności w zakresie korygowania działań związanych ze stosowaniem przemocy.

¹² TZA-ART Trening Zastępowania Agresji jest adaptacją do polskich warunków programu (ART) ang. *Aggression Replacement Training* będącego programem interwencji, skierowanej na zmianę zachowań agresywnych. Program ART został opracowany w Instytucie Badań nad Agresją Uniwersytetu w Syracuse w USA

5.2. Miejsce realizacji programu

Zajęcia powinny być realizowane poza miejscem udzielania pomocy ofiarom przemocy (osobom doświadczającym przemocy), stąd określa się dozwolone i niedozwolone miejsca realizacji programów korekcyjno-terapeutycznych¹³:

DOZWOLONE	NIEDOZWOLONE
– ośrodki i poradnie leczenia uzależnień, – zakłady karne, – powiatowe centra pomocy rodzinie, – ośrodki pomocy społecznej (poza godzinami pracy - udzielania pomocy interwencyjnej), – inne miejsca wynajęte lub udostępnione na ten cel, w których nie udziela się pomocy osobom doświadczającym przemocy	– specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, – ośrodki interwencji kryzysowej (całodobowe), – powiatowe centra pomocy rodzinie, – ośrodki pomocy społecznej – w godzinach udzielania pomocy (interwencji) osobom doświadczającym przemocy, gdy istnieje prawdopodobieństwo spotkania się ofiary i sprawcy

Realizatorzy mogą korzystać z lokali wynajmowanych, udostępnianych przez inne podmioty na zasadach porozumień lub w innym trybie z założeń, że miejsce realizacji powinno spełniać standardy opracowane dla stosowania oddziaływań terapeutycznych, dla przykładu:

- pomieszczenie do pracy grupowej: sala na ok. 10-14 osób z możliwością ułożenia w krąg krzeseł-fotele, tablica np. flipchart,
- pomieszczenie do pracy indywidualnej: pokój / miejsce do spotkań klienta i terapeuty gwarantujące prywatność (2 krzesła-fotele).

Miejsce powinno spełniać standardy bezpieczeństwa oraz zapewniać intymne warunki do pracy terapeutyczno-korekcyjnej.

5.3. Kwalifikowanie uczestników

Kwalifikowanie uczestników do programu korekcyjno-terapeutycznego powinno być poprzedzone diagnozą wstępną, której wynikiem jest podpisanie kontraktu, określającego zasady współpracy w ramach prowadzonych zajęć, następnie powinna być przeprowadzona diagnoza pogłębiona każdego z uczestników. Zasady przedstawiono poniżej w podrozdziałach.

¹³ Zgodnie z Art.4 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie „Wobec osób stosujących przemoc w rodzinie stosuje się przewidziane w niniejszej ustawie środki mające na celu zapobieganie ich kontaktowaniu się z osobami pokrzywdzonymi oraz oddziaływania korekcyjno-edukacyjne.”

5.3.1. Diagnoza wstępna

Obejmuje wstępne rozpoznanie w ramach 1-2 spotkań indywidualnych na początku realizacji programu, w celu określenia motywacji uczestnika do zmiany wraz z oszacowaniem potencjału do ukończenia programu i realizacji jego założeń.

Założenia ogólne diagnozy wstępnej:

- uzyskanie informacji o jego funkcjonowaniu i sytuacji życiowej;
- określenie zasobów psychicznych, społecznych i ekonomicznych radzenia sobie;
- pozyskanie informacji na temat specyfice przemocy, której był sprawcą.

Diagnoza winna być udokumentowana pisemnie, np. w formie indywidualnej karty klienta/pacjenta. Rekomenduje się uwzględnienie w niej następujących zagadnień:

- rzeczywiste uwarunkowania skierowania do programu (tryb dobrowolny/nakazowy, okoliczności skierowania etc.),
- określenie czy uczestnik jest uzależniony od substancji psychoaktywnych (osoby stosujące przemoc, u których rozpoznawane jest uzależnienie od alkoholu lub innych substancji, powinny w pierwszej kolejności być kierowane na terapię uzależnienia),
- określenie, czy uczestnik programu aktualnie stosuje przemoc,
- typowe formy i okoliczności stosowania przemocy, rodzaj przemocy, najgroźniejsze epizody, w jaki sposób sytuacje były rozwiązywane;
- aktualna sytuacja rodzinna i zawodowa oraz prawna (ew. postanowienia w sprawach dot. spraw rodzinnych, karnych, w tym związanych ze stosowaniem przemocy, zobowiązanie do uczestnictwa w programie korekcyjno-edukacyjnym i in.);
- określenie motywacji do uczestnictwa w programie i do zmiany z uwzględnieniem siły motywacji itp.;
- cechy osobiste istotne dla pracy korekcyjnej (oszacowane na podstawie metod diagnostycznych w postaci testów osobowości, temperamentu etc.).

5.3.2. Kontrakt określający reguły uczestnictwa w programie

Kontrakt z uczestnikiem programu, to dokument określający zasady udziału w programie sporządzany po przeprowadzeniu diagnozy wstępnej. Podpisanie kontraktu przez uczestnika oznacza, że akceptuje on założenia udziału w programie, ale także zobowiązuje się do dołożenia wszelkich starań do jego ukończenia i zmiany zachowań przemocowych. Treść kontraktu opracowuje się z uwzględnieniem zasad odpowiednich dla formy oddziaływania terapeutycznego. Wskazane jest uzyskanie zgody uczestnika na przetwarzanie danych osobowych także z uwagi na:

- konieczność wymiany informacji między instytucjami zajmującymi się pomaganiem rodzinie uczestnika programu;

- kontakt osób prowadzących program z rodziną (ofiarami przemocy) uczestnika;
- monitoring efektywności wdrażanych oddziaływań np. w postaci funkcjonowania uczestnika w relacjach rodzinnych po zakończeniu uczestnictwa w programie – do 3 lat po zakończeniu zajęć.

W kontrakcie określa się reguły uczestnictwa w programie obejmujące w szczególności:

- formalne wymogi dotyczące systematycznej obecności w zajęciach,
- obowiązek bezpiecznego i zgodnego z zasadami współżycia społecznego,
- zasady zachowania w trakcie uczestnictwa w zajęciach,
- zobowiązanie do powstrzymywania się od przemocowych zachowań i postaw w kontaktach z członkami rodziny i z innymi osobami;
- wymóg uznania osobistej odpowiedzialności za fakty stosowania przemocy w rodzinie,
- zobowiązanie do powstrzymywania się od spożywania alkoholu i zażywania substancji psychoaktywnych,
- w przypadku osób, których uczestnictwo związane jest decyzją sądu ograniczającą wolność osobistą, kontrakt powinien przewidywać sankcje za uchylenie się od udziału w programie,
- jeśli uczestnictwo wynika z osobistej decyzji, fakt ten powinien być objęty tajemnicą, z wyłączeniem możliwości informowania instytucji i organizacji, które skierowały do programu oraz członków rodziny.

W trakcie realizacji programu, w którym uczestniczą osoby aktualnie kontaktujące się z członkami własnej rodziny, pożądane jest okresowe uzyskiwanie informacji o rzeczywistej sytuacji w rodzinie w zakresie związanym z przeciwdziałaniem przemocy, czyli monitorowanie zachowań i sytuacji rodzinnych, co powinno zostać określone w zapisach kontraktu.

5.3.3. Diagnoza pogłębiona

Pogłębiona diagnoza dokonywana jest zwykle mniej więcej w połowie programu – czyli po ok. 20–30 godzinach uczestnictwa osoby w programie. W trakcie realizacji programu oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie należy dokonać rozpoznania przypadków poważnych zaburzeń osobowości i emocjonalnych występujących u części sprawców przemocy (z zastosowaniem odpowiednich narzędzi diagnostycznych, np. SCID). Stosowanie pogłębionej diagnozy jest niezbędne dla projektowania stosownych działań wobec osób wymagających profesjonalnych oddziaływań terapeutycznych – bądź to przez zewnętrzny podmiot, bądź w ramach realizacji programów, w których przewiduje się możliwość pogłębiania procesu oddziaływań w terapii indywidualnej.

Podczas diagnozy pogłębionej zaleca się uzyskanie szczegółowych informacji na temat funkcjonowania jednostki z uwzględnieniem następujących zagadnień:

- doświadczenia własne z przeszłości (historia doświadczania, obserwacji przemocy w domu rodzinnym, z uwzględnieniem każdej z form przemocy, w tym fizycznej, psychicznej, emocjonalnej, seksualnej, zaniedbań, deprivacji potrzeb, doświadczeń traumatycznych etc.),
- historia relacji, w których występowała lub występuje przemoc oraz poprzednich związków,
- określenie dojrzałości emocjonalnej i społecznej (radzenie sobie z emocjami, relacje społeczne, rodzinne etc.)
- historia interwencji związanych z przemocą,
- historia pomocy medycznej i psychoterapeutycznej w zakresie ewentualnych zaburzeń psychicznych,
- doświadczenia związane z nadużywaniem alkoholu, narkotyków, uzależnienia behawioralne,
- historia agresywnych i przemocowych zachowań w innych sytuacjach życiowych (np. bójk, kradzieże, rozboje, działania prowokacyjne),
- kontakty z wymiarem sprawiedliwości,
- historia edukacyjno-zawodowa,
- charakterystyka szczegółowa zachowań i postaw względem przemocy.

Diagnoza pogłębiona również winna być udokumentowana, np. w indywidualnej karcie klienta, w postaci dodatkowej indywidualnej karty diagnozy pogłębionej lub w innym dokumencie opracowanym przez realizatora.

Diagnozę wstępną i pogłębioną przeprowadzają, opracowują i dokumentują realizatorzy programu w trakcie procesu pracy indywidualnej, pracy grupowej – na podstawie obserwacji, wywiadu, wyników badań z użyciem narzędzi diagnostycznych oraz notatek bieżących. W kartach klientów/pacjentów zamieszcza się także postępy terapeutyczne.

5.4. Standardy opracowania treści programów

Podczas opracowywania treści i założeń zaleca się uwzględnienie w programach następujących elementów stanowiących standard treści programu:

1. Psychoedukacja na temat zjawiska przemocy, emocji poprzedzających epizody przemocy, z uwzględnieniem cykli przemocowych, radzenia sobie z emocjami, emocji ofiary i sprawcy.
2. Edukacja na temat kulturowo-obyczajowych zjawisk wspierających i przeciwstawiających się przemocy oraz konfrontowanie ze stereotypami promującymi przemoc.
3. Promowanie wartości i idei wspierających godność i szacunek do innych, dobro rodziny, równość płci oraz prawa kobiet i dzieci.
4. Nauka odpowiedzialności za osobiste decyzje i działania.

5. Stosowanie procedur behawioralno-poznawczych w celu korygowania postaw i zachowań związanych z przemocą.
6. Nabywanie kompetencji w obszarze konstruktywnej komunikacji interpersonalnej.
7. Nauka samokontroli.
8. Gotowość ochrony słabszych.

Wyżej określona zawartość merytoryczna powinna koncentrować się wokół następujących trzech głównych bloków realizacyjnych:

- A. **Edukacja i psychoedukacja** – program powinien dostarczać informacji, które pomogą uczestnikom zrozumieć dynamikę przemocy w kontekście procesów uczenia się społeczno- kulturowego, własnych doświadczeń i socjalizacji w roli męskiej. Podczas psychoedukacji należy konfrontować wszelkie przekonania i postawy, przy pomocy których sprawcy usprawiedliwiają stosowanie przemocy z ich przyczynami i skutkami. Uczestnicy powinni uczyć się skąd pojawiają się ich tendencje do stosowania przemocy, w jaki sposób ich zachowanie krzywdząco wpływa na członków ich rodziny i na ich wzajemne relacje oraz przygotowywać się do wzięcia pełnej odpowiedzialności moralnej i psychologicznej za swoje czyny, a także do rozpoczęcia pozytywnych zmian w ich relacjach osobistych;
- B. **Rozpoznawanie i zmiana systemu przekonań** – program powinien być okazją do pracy nad własnym systemem wartości, przekonań, postaw osobistych i uwarunkowań, które inicjują i wzmacniają stosowanie przez nich przemocy. Należy promować wartości i postawy, które stanowią konstruktywną alternatywę wobec postaw wspierających przemoc.
- C. **Rozpoznawanie i radzenie sobie z emocjami** – w programie należy uwzględnić naukę radzenia sobie z emocjami, stresem czy frustracją. Nauka ta wymaga oceny słownika emocjonalnego sprawcy, analizy dotychczasowych sposobów radzenia sobie z afektem, wiedzy na temat emocji i ich przeżywania. Nauka ma na celu nabycie umiejętności rozpoznawania stanów emocjonalnych oraz konstruktywne radzenie sobie z nimi, co jest niezbędne do osiągnięcia dojrzałości emocjonalnej.
- D. **Zmiany behawioralne i poznawcze** – uczestnicy powinni otrzymać możliwość ćwiczenia nowych konstruktywnych form myślenia, reagowania i działania w praktyce (odgrywanie ról podczas spotkań terapeutycznych, ale także zadań domowych). Zadania takie służąc mają skutecznej kontroli nad szkodliwymi zachowaniami oraz sprzyjając odpowiedzialnemu podejmowaniu decyzji w sytuacjach konfliktowych i utrzymywaniu relacji międzyludzkich bez przemocy.

Podczas doboru treści edukacyjnych do programu należy uwzględnić założone cele programu, czas jego trwania oraz specyfikę uczestników (uwarunkowania

indywidualne, rodzaj przemocy, typ motywacji). Tematy szczególnie istotne dla efektywnej realizacji programu to:

1. **Spółeczno-kulturowe źródła przemocy domowej** – powiązania między przemocą a stereotypami dotyczącymi płci i relacji między kobietami i mężczyznami oraz rodzicami i dziećmi, stereotypowe i adekwatne różnice międzypłciowe.
2. **Władza i kontrola w relacjach międzyludzkich** – potrzeby sprawców dotyczące władzy i kontroli, zaprzeczanie odpowiedzialności za przemoc i obwinianie ofiar, proces witalizacji, rozróżnianie zachowań agresywnych od asertywnych, rozpoznawanie osobistych postaw związanych z przemocą, uczenie się odpowiedzialności za własne postępowanie.
3. **Rola doświadczeń własnych dla stosowania i podlegania przemocy** – psychoedukacja na temat stylów więzi, cykli przemocowych, wchodzenia w rolę ofiary i sprawcy, roli doświadczeń traumatycznych dla powielania zachowań przemocowych.
4. **Emocje w życiu człowieka** – czym są, czemu służą, jaka jest ich rola i cel, nauka umiejętności rozpoznawania stanów emocjonalnych i radzenia sobie z nimi, rola brania odpowiedzialności za stany emocjonalne i działanie pod wpływem emocji, kontrola emocji, zarządzanie własnym afektem.
5. **Planowanie i rozwijanie samokontroli** – mechanizmy agresywnych zachowań, zaprzeczanie aktom przemocy i zniekształcanie obrazu wydarzeń, zniekształcenie myślenia i unikanie odpowiedzialności, świadomego wyboru oraz decyzji, rozpoznawanie sygnałów ostrzegawczych, ćwiczenie „przerwy na ochłonięcie” jako techniki powstrzymywania agresywnych reakcji, ćwiczenia rozluźniające, przygotowywanie indywidualnego planu zapobiegania agresywnym zachowaniom,
6. **Środki psychoaktywne i patologia życia rodzinnego** – rozpoznawanie uzależnienia od alkoholu i narkotyków, specyfika związku między nadużywaniem substancji chemicznych a stosowaniem przemocy (uświadomienie, że alkohol nie jest przyczyną przemocy), zaburzenia życia rodzinnego spowodowane patologicznym zachowaniem rodziców, rozpoznawanie jak ślady bycia krzywdzonym przekształcają się we wrogość wobec innych.
7. **Komunikacja interpersonalna** – zdolność do rozpoznawania i konstruktywnego wyrażania uczuć w relacjach interpersonalnych, intymność i umiejętność empatycznego słuchania innych i reagowania z szacunkiem, kompetencje w zakresie rozwiązywania konfliktów oparte na konstruktywnej dyskusji i kompromisach, rozpoznawanie różnych form wrogiego nastawienia i braku szacunku oraz nauka właściwych postaw wobec innych,
8. **Promocja pozytywnych standardów i wartości** – wzmacnianie poczucia odpowiedzialności za bezpieczeństwo w związkach i w rodzinie, szczerłość, akceptowanie osobistej odpowiedzialności za czyny, rozwijanie zdolności do szacunku i wsparcia oraz akceptacji dla uczuć, opinii, postępowania

i przyjaciół partnerki/partnera, sprawiedliwość i równość w podziale praw i obowiązków w rodzinie, partnerstwo ekonomiczne i gotowość wspierania dzieci niezależnie od formalnego statusu małżeństwa.

9. **Rodzaje przemocy** – nauka form przemocy, akcentowanie, że nie tylko agresja fizyczna jest przemocą; rozwijanie wiedzy na temat przemocy psychicznej, seksualnej, finansowej, emocjonalnej, zaniedbania etc. Rozpoznawanie poniżających i nieakceptowanych przez partnerkę/partnera zachowań i sytuacji odbieranych jako przemocowe.
10. **Dzieci i wychowanie** – wpływ przemocy domowej na psychikę i zachowanie dzieci, uświadomienie, jak agresywne metody wychowawcze krzywdzą dzieci i uczą je stosowania przemocy, modelowanie pozytywnych form i umiejętności rodzicielskich, formy dyscypliny bez przemocy jako alternatywa dla agresywnego karania,
11. **Tolerancja i szacunek wobec osób starszych i niepełnosprawnych** – sprawcy przemocy powinni uczyć się pozytywnych zachowań wobec ludzi starszych i niepełnosprawnych (członków ich rodzin) i radzenia sobie z sytuacjami kryzysowymi w sposób inny niż stosowanie wobec nich przemocy. Analiz trudności w kontaktach interpersonalnych osób zdrowych w sile wieku z osobami starszymi lub niepełnosprawnymi i metody radzenia sobie z nimi.

Rozdział 6. Schemat organizacyjny programu

6.1. Diagnoza środowiska lokalnego

Opracowując program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie należy uwzględnić dane demograficzne i bytowe na terenie województwa mazowieckiego ze szczególnym akcentem na różnorodność problemów i potrzeb w zależności od regionu. Możliwość działań pomocowych w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie w mniejszych miejscowościach jest zwykle inna niż w dużej aglomeracji, dlatego też rodzaj i rozmiar udzielanej pomocy musi być dostosowany do potrzeb danego regionu.

Program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie powinien być oparty o dane zebrane w ramach przeprowadzonej diagnozy społecznej, uwzględniającej rozmiar zjawiska przemocy oraz sytuację psychospołeczną sprawców przemocy w rodzinie na danym terenie. Należy uwzględnić także kontekst społeczno-kulturowy, związany z miejscem prowadzenia oddziaływania, a także sytuację, w jakiej dochodzi do nasilenia przemocy. Nie bez znaczenia jest możliwa intensyfikacja zachowań agresywnych pod wpływem kontekstu pandemii Covid-19 (por. Wojewódzki program przeciwdziałania przemocy w rodzinie na lata 2021–2025).

6.2. Cele główne i szczegółowe programu

Cele programu oddziaływań korekcyjno-edukacyjnego określono w rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne (Dz. U. Nr 50, poz. 259)¹⁴.

Nadrzędnym celem każdego programu korekcyjno-edukacyjnego jest powstrzymanie sprawcy przed dalszym stosowaniem przemocy. Cele szczegółowe oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie określono na podstawie § 4 ww. rozporządzenia i są to:

- 1) powstrzymanie osoby stosującej przemoc w rodzinie przed dalszym stosowaniem przemocy;
- 2) rozwijanie umiejętności samokontroli i współżycia w rodzinie;
- 3) kształtowanie umiejętności w zakresie wychowywania dzieci bez używania przemocy w rodzinie;
- 4) uznanie przez osobę stosującą przemoc w rodzinie swojej odpowiedzialności za stosowanie przemocy;
- 5) zdobycie i poszerzenie wiedzy na temat mechanizmów powstawania przemocy w rodzinie;
- 6) zdobycie umiejętności komunikowania się i rozwiązywania konfliktów w rodzinie bez stosowania przemocy;
- 7) uzyskanie informacji o możliwościach podejmowania działań terapeutycznych.

6.3. Rodzaje i organizacja działań korekcyjnych

Programy korekcyjno-edukacyjne dla sprawców przemocy prowadzone są zwykle w formie spotkań indywidualnych i grupowych. Do najczęściej stosowanych form zajęć należą: warsztaty, ćwiczenia, dyskusje, wykłady, psychodrama, odgrywanie ról, treningi umiejętności psychologicznych (komunikacji, asertywności), zajęcia psychoedukacyjne, projekcje filmów, psychotesty, analizy indywidualnych przypadków, porady rodzinno-wychowawcze, elementy indywidualnej psychoterapii i inne metody aktywizujące¹⁵.

¹⁴ Rozporządzenie wydano na podstawie art. 5 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.

¹⁵ Ostaszewski, P. (2015). Realizacja programów korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy w rodzinie w świetle wyników badania ankietowego. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Pobrano z: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/Ostaszewski-P._Realizacja-programów-korekcyjno-edukacyjnych-dla-sprawców-przemocy-w-rodzinie-w-świecie-wyników-badania-ankietowego.pdf

Podczas wyboru rodzaju oddziaływania w ramach programu należy uwzględnić specyfikę poszczególnych grup sprawców przemocy w rodzinie, a mianowicie:

- a) skazanych i odbywających karę pozbawienia wolności,
- b) zobowiązanych przez sąd do uczestnictwa w programie,
- c) uczestniczących w terapii uzależnienia od alkoholu lub narkotyków,
- d) samodzielnie decydujących się na uczestnictwo w programie.

Na podstawie tych uwarunkowań należy określić najefektywniejszy tryb pracy ze sprawcą przemocy umożliwiający realizację podstawowych założeń programów korekcyjnych w postaci spotkań indywidualnych lub grupowych. Zwykle najczęściej prowadzoną formę stanowią grupy dla sprawców przemocy domowej. Grupa może mieć charakter otwarty, co oznacza możliwość rozpoczęcia udziału w programie, na każdym etapie jego trwania, po wcześniejszej konsultacji z prowadzącymi grupę lub zamknięty – z założonymi celami, określonym zakresem oddziaływań i brakiem możliwości dołączania innych uczestników w trakcie.

Programy powinny mieć charakter edukacyjno-korekcyjny. W części edukacyjnej skoncentrowany na przekazaniu szeroko pojętej wiedzy na temat zjawiska przemocy, część korekcyjna powinna być ukierunkowana na zdobycie umiejętności niestosowania przemocy, w tym treningi umiejętności społecznych i asertywności oraz naukę konstruktywnego rozwiązywania sporów i korzystania ze wsparcia społecznego.

W ramach tych oddziaływań prowadzone mogą być także różnorakie działania profilaktyczne, a także edukacyjne i szkoleniowe.

6.3.1. Założenia ogólne

Proponuje się uwspólnianie założeń dla programów prowadzonych na terenie województwa mazowieckiego zgodnie z zaleceniami w „*Wytycznych do tworzenia modelowych programów...*”. Podstawowe informacje na temat programu powinny zawierać następujące elementy, jak:

- do kogo adresowany jest program;
- przez kogo jest realizowany;
- jaki jest jego cel;
- na czym polega praca (indywidualna czy grupowa);
- kiedy i gdzie osoby mogą się zgłaszać;
- zasady odpłatności (informacja, że udział w programie jest bezpłatny);
- czas trwania.

Całość założeń programu korekcyjno-edukacyjnego należy opracować w formie dokumentu, który powinien zawierać:

- cele programu (oparte o wskazania w rozporządzeniu);
- wskazanie podstawowych założeń podejścia, w jakim program będzie realizowany;

- ogólny zarys treści merytorycznych przekazywanych na spotkaniach, ukierunkowany na taką zmianę postaw i zachowań, która zmniejszy ryzyko stosowania przemocy oraz zwiększy umiejętność samokontroli;
- określony czas trwania oddziaływań;
- wskazaną grupę odbiorców programu;
- określony sposób naboru uczestników do programu, w tym zasady selekcji;

Wskazane jest, aby opracowując konkretny program dokładnie scharakteryzować grupę docelową i określić zasady naboru uwzględniając następujące elementy:

- kryteria kwalifikowalności, tj. tryb przyjmowania zgłoszeń w trybie dowolnym (czy wymagane jest skierowanie instytucji: z poradni odwykowej, rodzinnej, zespoły interdyscyplinarne, policję etc.), czy obligatoryjnym (na podstawie postanowienia sądu);
- określenie ewentualnych przeszkód i przeciwwskazań do udziału w programie (zaburzenia psychiczne lub aktywne uzależnienia – osoby pod wpływem alkoholu nie mogą brać udziału w spotkaniach);
- przewidywana liczba osób zakwalifikowanych (ewentualne listy rezerwowe);
- sposób pracy (grupa zamknięta czy otwarta ze stałym naborem);
- określenie na czym polega udział w programie i jakie są spodziewane efekty.

6.3.2. Organizacja prowadzenia zajęć w ramach programu

Realizacja programu winna być oparta o szczegółowy harmonogram zajęć, określający:

- liczbę godzin (w tym minimalny czas na uczestnika),
- częstotliwość spotkań (daty i godziny),
- miejsce realizacji,
- liczbę uczestników,
- formy proponowanych zajęć,
- ew. łączenie zajęć zasadniczych z innymi modułami (uzupełnianie zajęć grupowych indywidualnymi, praca w relacji z partnerką/rem: terapia, relacja pary, mediacje – wyłącznie po ustaniu przemocy, itp.),
- zasady realizacji (w tym zasady korzystania z dostępnej infrastruktury).

Wskazane jest, aby zajęcia grupowe były prowadzone przez parę trenerów/terapeutów: kobietę i mężczyznę - z uwagi na procesy identyfikacyjne, przeniesieniowe, ale także możliwość obserwacji perspektywy innej płci, np. w odgrywanych scenkach itp.). Szczególne znaczenie ma modelowanie relacji kobiety i mężczyzny opartej na wzajemnym szacunku, czystej i asertywnej komunikacji, wzajemnym szacunku i partnerstwie.

Łączny czas programu powinien obejmować nie mniej niż 60-120 godzin zajęć, spotkania powinny odbywać się raz w tygodniu, a przerwy między kolejnymi

zajęciami nie powinny być dłuższe niż tydzień. Zaleca się, aby był to zawsze ten sam dzień i godzina. Zajęcia powinny być prowadzone w małych grupach od 8 do 12 osób (przy czym należy tu uwzględnić zakres pracy z uczestnikami i ich uwarunkowania, na podstawie praktyki realizatorów można założyć, że najlepsze efekty obserwuje się w przypadku grup ok 8-osobowych). Minimalny czas zajęć programu dla uczestnika winien wynosić 60 godzin.

Na podstawie ewaluacji efektów programów korekcyjno-edukacyjnych obserwuje się zauważalne zmiany w postawach i zachowaniu osób stosujących przemoc po ok. rocznym udziale w zajęciach programowych (ok. 120 godzin zajęć), stąd wskazane jest dążenie do zapewnienia ciągłości oddziaływań i dalsze uczestnictwo w programie po zakończeniu minimum programowego w postaci 60 godzin zajęć.

W programie należy określić czy i na jakich zasadach uczestnik może brać udział w zajęciach kolejnych edycji programu. Dookreślenia wymaga tryb powtórnego udziału:

- a) z własnej woli (bez ograniczenia liczby etapów),
- b) w wyniku wspólnych ustaleń – wynikających z motywowania uczestnika przez realizatorów lub/i instytucje wspomagające rodzinę,
- c) po skierowaniu przez ośrodek lub poradnię leczenia uzależnień, np. po zakończeniu pierwszego etapu leczenia uczestnika,
- d) po zobowiązaniu przez sąd do udziału w programie korekcyjno-edukacyjnym.

Prowadzący może odmówić przyjęcia uczestnika na kolejną edycję w następujących przypadkach ze względów organizacyjnych, tj. kiedy:

- grupa danego etapu liczby jest zbyt liczna (np. powyżej 12 uczestników),
- grupa ma charakter zamknięty,
- grupa ma charakter jednorodny (uczestnicy są na podobnym poziomie wiedzy dot. zjawiska przemocy i świadomości dotyczącej korygowania własnych zachowań, ale innym niż dany uczestnik poprzedniej edycji).

W takim przypadku realizator (prowadzący lub organizator zajęć) wskazuje uczestnikowi inne możliwości pomocy np. udział w spotkaniach indywidualnych, alternatywnych miejsc prowadzenia pracy terapeutycznej (w tym skorzystania z programu w innym powiecie) lub innych dostępnych form wsparcia.

6.4. Przeszkody w realizacji programu

Przeszkody w realizacji programu mogą wynikać zarówno z czynników zewnętrznych, jak i jednostkowych. Wśród czynników zewnętrznych należy zwrócić uwagę na:

- niewielką liczbę miejsc prowadzących oddziaływania w stosunku do sprawców przemocy,

- niedostateczną edukację w kierunku przeciwdziałania przemocy,
- niską świadomość społeczną w zakresie oddziaływań na rzecz przeciwdziałania przemocy.

Znaczną przeszkodę od początku roku 2020 mogą stanowić ograniczenia wynikające z pandemii COVID-19 i konieczność (w niektórych przypadkach) przejścia w tryb pracy zdalnej. Diagnozę zaleca się prowadzić w bezpośrednim kontakcie, z zachowaniem standardów bezpieczeństwa. W przypadku oddziaływań już trwających realizatorzy mogą podjąć indywidualne decyzje dotyczące kontynuowania pracy w trybie zdalnym. Uwarunkowania te powinny być zgodne z zaleceniami prawa krajowego oraz zgodne z wymogami zachowania bezpieczeństwa.

W zakresie czynników jednostkowych należy zwrócić uwagę na następujące elementy:

- uwarunkowania osobowościowe uczestników (opór przed podjęciem działań zmierzających do niwelowania zachowań agresywnych, strach przed konsekwencjami),
- brak lub niska motywacja do zmiany,
- brak możliwości uczestniczenia w oddziaływaniach (tryb pracy etc.),
- brak wiedzy na temat dostępnych oddziaływań.

6.5. Finansowanie i budżet programu

Mając na uwadze fakt, że realizacja programów korekcyjno-edukacyjnych jest zadaniem z zakresu administracji rządowej, środki na jego wykonanie zapewnia budżet państwa. Informacja o możliwości i terminie składania wniosków o dotację na realizację oddziaływań każdego roku przekazywana jest do starostw powiatowych oraz urzędów miast w gminach na prawach powiatu.

Od 1 stycznia 2015 r. środki finansowe na realizację programów korekcyjno-edukacyjnych mogą być wydatkowane na:

- wynagrodzenia specjalistów prowadzących program;
- wynajem sali szkoleniowej oraz opłacenie mediów;
- zakup materiałów niezbędnych do realizacji programu, w tym biurowych (np. papier, tonery do drukarki) oraz artykułów spożywczych dla uczestników;
- inne koszty związane z bezpośrednią realizacją programu¹⁶.

Podczas realizacji działań należy zawsze dobierać odpowiednie, optymalne i racjonalne metody oraz środki dla osiągnięcia zamierzonych celów.

¹⁶ W wysokości przewidzianej na każdego uczestnika programu w załączniku nr 2 „Nakłady budżetu państwa na lata 2014–2020 w związku z uchwaleniem Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie” do Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 przyjętego uchwałą Nr 76 Rady Ministrów z 29 kwietnia 2014 r. (M.P. z 2014 r. poz. 445).

6.6. Ewaluacja programu

Monitoring i ewaluacja oddziaływań programu korekcyjno-edukacyjnego powinny obejmować elementy stanowiące założenia i cele postawione na etapie tworzenia programów. W tabeli poniżej przedstawiono zakres oraz formy monitorowania efektów.

ZAKRES OBJEKTÓW MONITORINGIEM	MONITOROWANE ELEMENTY	FORMA MONITORINGU
Przebieg procesu grupowego (efekty postrzegane przez prowadzących, jak i uczestników programu)	Postawa uczestników wobec przemocy	Feedback uczestników i uwagi prowadzących w dokumentacji prowadzonych zajęć
	Umiejętność kontroli emocji (w szczególności złości i agresji)	Feedback i uwagi w dokumentacji prowadzonych zajęć (np. efekty obserwowane w scenkach sytuacyjnych)
	Sposób prowadzenia zajęć	Feedback, uwagi w dokumentacji prowadzonych zajęć, ew. ankiety ewaluacyjne dla uczestników
	Jakość programu ze strony uczestników	Anonimowe ankiety ewaluacyjne
Efektywność poszczególnych etapów programu	Wdrażanie poszczególnych etapów programu	Anonimowe ankiety dotyczące zakresu realizowanych treści programowych, ocena zadań realizowanych przez uczestników
Efektywności całości programu korekcyjno-edukacyjnego	Zmiana zachowania przemocowego w stosunku do bliskich	Kontakt z rodziną sprawcy - uczestnika programu w trakcie jego realizacji i po jego zakończeniu (po uzyskaniu pisemnej zgody uczestnika programu – zawartej np. w kontrakcie wstępnym).
Monitorowanie uczestników po zakończeniu realizacji programu	Zachowanie w stosunku do ofiar do 3 lat po zakończeniu programu	Na podstawie współpracy z innymi instytucjami pomocowymi oraz kontaktu z uczestnikami i ich rodzinami

Powyższa tabela stanowi przykład kilku elementów monitoringu. Program korekcyjno-edukacyjny winien zawierać określenie wskaźników zakończenia oddziaływań w zakresie formalnym w postaci:

- a) liczby odbytych godzin zajęć i/lub spotkań (ew. tygodni, miesięcy), która stanowi wystarczający zakres dla ukończenia programu lub jego poszczególnych etapów

- (w przypadku istnienia takiego podziału); stanowi to podstawę do otrzymania zaświadczenia o ukończeniu programu przez uczestnika;
- b) liczby odbytych godzin i/lub spotkań (ew. tygodni, miesięcy), która stanowi o uznaniu, że uczestnik uczestniczył w zajęciach programu lub danym jego etapie; uczestnik w takiej sytuacji otrzymuje zaświadczenie o udziale w programie; w tym przypadku zaświadczenie powinno wskazywać liczbę godzin zajęć programu (etapu) i liczbę odbytych przez uczestnika godzin zajęć.

Program może określać indywidualne wskaźniki skuteczności programu na poziomie w postaci, np.: nabycia określonych umiejętności, kompetencji społecznych i psychologicznych uwarunkowań stanowiących o uznaniu pozytywnego ukończenia programu przez uczestnika (-ów) przejawiających się przede wszystkim w postaci:

- zaprzestania stosowania przemocy,
- rozumienia zjawiska i mechanizmów przemocy,
- redefiniowania swojej roli w sytuacji,
- zmiany postaw i utrwalenia pozytywnych standardów w relacjach rodzinnych, interpersonalnych etc.

Ewaluację oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych przeprowadzać mogą trenerzy realizujący program w porozumieniu z przedstawicielem podmiotu nadzorującego realizację zadania. Ewaluacja może być powierzana podmiotom zewnętrznym. Wynikiem przeprowadzonej ewaluacji powinien być Raport z rekomendacjami do kolejnych edycji oddziaływań, zawierający odpowiedzi na następujące zagadnienia:

- czy liczebność grupy była właściwa dla osiągnięcia założonych celów?
- jakie czynniki korzystnie wpłynęły na rekrutację uczestników, a jakie ją utrudniały?
- jakie trudności obserwowano w zakresie realizacji założeń? (z perspektywy trenerów i uczestników)
- na jakim poziomie utrzymywała się frekwencja (zarówno grupowa, jak i indywidualnych uczestników)?
- jakie czynniki wpłynęły na frekwencję i jakie działania należy kontynuować, a jakie dodatkowe można podjąć, aby dotrzeć do większej liczby osób stosujących przemoc i jak je motywować?
- jakie czynniki korzystnie wpłynęły na zaangażowanie uczestników, a jakie je obniżały?
- jaka jest efektywność oddziaływań korekcyjno – edukacyjnych w postaci zmiany zachowań i ich utrzymania?
- czy i w jakim stopniu osiągnięto zakładane cele?

6.7. Rekomendacje

Zgodnie z założeniami realizatorzy programów powinni utrzymywać kontakt z osobami, wobec których sprawcy uczestniczący w programie stosowali przemoc – formy tego kontaktu powinny chronić bezpieczeństwo ofiar i dostarczać rzetelnych informacji o zachowaniu uczestników programu wobec członków swej rodziny. Ponadto zgodnie z „Wytycznymi do tworzenia modelowych programów...”: „Instytucje i organizacje realizujące programy oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie, powinny tworzyć system monitorowania zachowania związanego z przemocą u osób uczestniczących w programie, w trakcie trwania programu i do 3 lat po jego zakończeniu oraz współpracować z instytucjami i organizacjami prowadzącymi programy przeciwdziałania przemocy i pomagania ofiarom przemocy w rodzinie.”

Rekomenduje się prowadzenie monitoringu przez instytucję realizującą program (powiatowe centrum pomocy rodzinie, ośrodek specjalistyczny etc.) przy współpracy z instytucjami systemu przeciwdziałania przemocy w miejscu zamieszkania (gminie, mieście) uczestnika.

W zakresie wydawania zaświadczeń o ukończeniu programu rekomenduje się formalne uznanie ukończenia szkolenia przez uczestnika, gdy jego udział w zajęciach stanowił min. 75% ogólnej liczby założonych godzin programu, natomiast zaświadczenia o udziale w programie mogą być wydawane uczestnikom, którzy odbyli min. 50% zajęć.

6.8. Superwizje

Mając na względzie specyfikę pracy z osobami stosującymi przemoc domową, specjaliści realizujący programy korekcyjno-edukacyjne zobowiązani są poddawać swoją pracę regularnej superwizji. Ma ona na celu dbałość o wysoką jakość oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych poprzez:

- udzielanie wsparcia prowadzącym oddziaływanie¹⁷,
- rozpoznawanie i wzmacnianie kompetencji zawodowych i personalnych trenerów,
- doskonalenie warsztatu pracy poprzez dzielenie się dobrymi praktykami,
- rozpoznawanie ewentualnych trudności w realizacji programów,
- ustalanie potrzeb szkoleniowych prowadzących oddziaływanie,
- przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu

Podmioty realizujące programy korekcyjno-edukacyjne powinny zobowiązywać trenerów oddziaływań do korzystania z superwizji, udzielając w miarę możliwości

¹⁷ Indywidualne problemy prowadzących oddziaływanie korekcyjno-edukacyjne dla osób stosujących przemoc w rodzinie omawiane podczas spotkań superwizyjnych są objęte tajemnicą superwizji. Do zachowania tajemnicy zobowiązany jest zarówno superwizor, jak i osoby objęte jego wsparciem.

wsparcia w tym zakresie poprzez organizowanie superwizji grupowych, koleżeńskich etc., a także sprawować nadzór nad korzystaniem z takich form wsparcia. W dokumentacji realizatora zadania powinny znajdować się zaświadczenia potwierdzające uczestnictwo trenerów w superwizji wraz ze wskazanym wymiarem czasowym.

6.9. Dokumentacja

Wszelkie działania podejmowane przez realizatorów programu winny być dokumentowane na każdym etapie pracy. Dokumentacja dotyczyć powinna w szczególności etapów:

- wstępnej rekrutacji,
- przeprowadzania diagnozy wstępnej uczestników,
- zawarcia kontraktu (wraz z niezbędnymi zgodami),
- prowadzenia diagnozy pogłębionej,
- w trakcie realizacji zajęć,
- na etapie częściowej oraz końcowej ewaluacji programu,
- na etapie monitoringu skuteczności programu.

Dokumentację może stanowić: dokumentacja indywidualna uczestnika (diagnozy, wyniki badań, kontrakt, zgodna na przetwarzanie danych osobowych etc.), dokumentacja grupy (plan terapeutyczny, prowadzący, listy obecności uczestników, czas i daty realizacji etc.), sprawozdania jednostkowe (m.in. postępy terapeutyczne), sprawozdania etapowe (częściowe), całościowe, wnioski, rekomendacje, notatki, zebrane dokumenty, podsumowania.